

Н.Л. Судзева
(кафедра літаратуры)

ПРАБЛЕМЫ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ГІСТОРЫ
У РАМАНЕ В. АДАМЧЫКА "ГОЛАС КРЫВІ БРАТА ТВАЙГО"

Імкненне кожнай нацыянальнай літаратуры да ўзаскраснення гістарычнай і духоўнай памяці свайго народа – працэс натуральны. Ён абумоўлены тэндэнцыяй да адраджэння нацыянальнай самасвядомасці. Шыльная патрэба ў аб'ектыўнай ацэнцы гісторыі, зняцці з гэ старонак хрэстаматыйнага глянцу, вяртанне культурнай спадчыны нацыі – усе гэта, хоць і не так інтэнсіўна, як у дускай, адлюстроўваецца на агульным стане нацыянальнай беларускай культуры, і літаратуры ў прыватнасці. Яна, імкнучыся кроцьць у нагу з часам, робіць свае заяўкі на мастацка-аб'ектыўную версію нацыянальнай гісторыі, завастае ўвагу на тым, што лічыць праўдай у гісторыі народа.

Думаецца, менавіта гэтым, перш за ўсе, патрэбамі сучаснага "прачытання" гісторыі заходнебеларускага сялянства і вызначаецца апошні раман Вячаслава Адамчыка "Голас крыві брата твайго", які ператварыў трылогію аб лесе заходніх беларусаў ("Чужая бацькаўшчына" – 1979 г.; "Год нулявы" – 1982 г.; "І скажа той, хто народзіцца" – 1987 г.) у тэтралогію. Малючы далейшыя лесе сваіх герояў, Адамчык у гэтым рамане звяртаецца да трагічных падзей вайны. "...Ішоу трэці год вайны" – так дэкладна сам аўтар вызначае часавую кропку адліку у сваім распавяданні.

У папярэдніх трох раманах пісьменнік, аднаўляючы поўнае драматызму і супярэчнасцей жыццё заходнебеларускага сялянства напярэдадні яго вызвалення з-пад улады Польшчы і у пачатковы перыяд уз'яднання з Савецкай Беларуссю, акцэнтаваў увагу на трагедыі народа, які губляе свае нацыянальнае аблічча, пачуцце нацыянальнай годнасці пад уздзеяннем палітычных і сацыяльных умоў. У романах "Голас крыві брата твайго" гэтая лінія працягваецца: трагізм становіцца, сітуацый, у якіх апынюцца многія героі рамана, іх перадачы, рэакцыя на тое, што адбываецца, у многім вызначаюцца не толькі трагедыйнасцю гістарычных падзей, але і адуціласцю пачуцця нацыянальнай годнасці, з гэта ў выніку часта прыводзіць да страты пачуцця нацыянальнай годнасці наогул.

Аднак часам пісьменнік адыходзіць кудось у бок ад ужо пракладзеных папярэднімі раманамі шляхоў, фасульных ліній, дзе кожны лес адлюстроўвае складанае ўзаемадзеянне гістарычных сіл і характараў, псіхалогіі чалавека. Прынамсі, відавочна, што гістарычная праўда, праўда вайны часта ў романах прычосана і падстрыжана па сучаснай модзе з яўным ухілам да карэзнага кардынальнага перагляду падзей ваеннага часу. Безумоўна, аўтар ні ў якім разе не заслугоўвае папроку ў тым, што катэгарычна адмаўляецца ад лагіроўкі гісторыі. Кожная старонка рамана – боль, кроў, пакуты. А ак літаральна першая старонка "Голясу крыві брата твайго" прымушае насцярожыцца напятай філасофскай фразай: "Спадвечнае гора абдымала чалавека. Але тое, што было наўкруг яго, – не яго. Яго было ў ім самім"¹. Не будзем унікаць у тэкталагічны разбор гэтага туманнага абгульнення, каб разабрацца, што і ў кім тут знаходзіцца. Важна іншае. Менавіта такі пачатак рамана і выяўляе ўвогуле аўтарскую канцэпцыю асобы, якая значна змянілася ў параўнанні з папярэднімі творамі. Аднакчы ранейшае разуменне неразрыўнай ўзаемасувязі чалавека і свету, Адамчык нечакана пачынае свярджаць адваротнае: ізаляванасць асобы ад спадвечна варажача да яго навакольнага свету. Ва ўсякім выпадку, менавіта гэтая заяўка на канцэпцыю фатальнай асуджанасці чалавечага быцця ў свеце вялікай гісторыі неяк дазваляюць вытлумачыць, чаму ў романах Адамчыка паказана аблічча народа, які ў цэлым не супраціўляецца фашысцкай акупацыі, а згодна з яе інтэрпрэтацыяй пісьменнікам, чалавек ідзе вайной не на ворага свайго, а на брата, не чуць голасу яго крыві. Хутчэй грамадзянская, а не вызваленчая вайна паказана ў романах, дзе ў псіхалогіі, учынках, паводзінах яго персанажаў зрушаны, скажоны разуменні добра і зла, чалавечнасці і бесчалавечнасці. Нават стары Корсак, бадай, адзіны герой рамана, што не згубіў чалавечае годнасці, імкнуўся неяк прадухіліць пагібель няшчасных людзей, якіх у адказ на чарговую помсту партызанам казакі і паліцаі зганяць у гумно, каб спаліць, крычыць, звяртаючыся да мужчын: "Трэба хоць шукаць немца – ён разабрэцца" /2,57/.

¹ У далейшым цытаты з рамана даюцца па часопісу "Польмя", 1990, № 1–3 у дужках у тэксте: першая лічба азначае нумар часопіса, наступныя – старонкі.

Безумоуна, нам неабходна вызвалляца ад улады сталіназава-
най гісторыка-літаратурнай канцэпцыі, якая зыходзіла з існаван-
ня нейкай апрэарнай "правільнай" лініі, за межамі якой - ужо не
літаратура, не рэалізм, не праўда. Бясспрэчна і другое: у рамане
Адамчыка прысутнічаюць і праўда, і рэалізм у асвятленні калізей
вайны, партызанскага руху на тэрыторыі Заходняй Беларусі; аднак,
думаецца, як і ў былых добра падрыхтаваных творах аб вайне,
прысутнічае яна ў некалькі ўрэзаным, аднабаковым вымярэнні. Так,
мастацка-публіцыстычны багаж апошніх год, сведчанні сучаснікаў
з усеі пераканаўчасна даказваюць, што вайна ўсклалася ў нашай краі-
не, і на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў прыватнасці, несла з са-
бой не толькі масавы гераізм, але таксама здраднасць і шкурніц-
тва; што ў партызанскім руху ёсць не толькі вонкавы, перадавы бок,
але і адваротны, часам даволі далекі ад гераічных пампанняў і
учынкаў. Але ўвогуле гэта была вызваленчая вайна супраць акупан-
таў і, думаецца, гэтую яе каранёвую аснову вынішчыць у свядомас-
ці беларусаў практычна немагчыма. У рамане ж "Голае крыві брата
твайго" Адамчык настойліва і з няўменным пастаянствам праводзіць
думку аб тым, што ўсе няшчасці і нягоды шматпакутнага заходнебе-
ларускага сялянства ідуць ад "брата свайго": не ад фашыстаў, а
ад казакіаў атамана Паўлава, сотні якіх былі сфарміраваны на До-
не, Кубані, Тернку, ад сваіх мярзотнікаў паліцаяў і "абаронцаў-
партызанаў". Пісьменніку часта бракуе пачуцця меры і такту, ка-
лі ён, праводзячы празрыстыя паралелі, не робіць практычна нія-
кай розніцы паміж здраднікамі паліцаямі, мучыцелямі-казакіаў і
партызанамі. І на фоне гэтай трыяды немцы, фашысты выглядаюць
ледзь не высакароднымі рыцарамі.

У рамане Адамчыка адлюстравана дзейнасць толькі адной пар-
тызанскай групы, дзе ў якасці галоўнай дзейчай асобы выступае
знаёмы чытачу па папярэдніх раманах, не вельмі скаваны мараль-
нымі паняццямі гонару і годнасці Жэнік Рэпка. Жэнік трапіў у
партызанскі атрад выпадкова. Пафароўшы перад вайной у міліцэй-
скай форме, ён, натуральна, у перыяд нямецкай акупацыі вымушаны
быў хаватца, пакуль не наткнулася на яго партызанская група і
"...грозна, нібы падазраючы ў чым, загадала збірацца ў дарогу -
іх тады пагналі пад шапку разам з тэлеграфнага слупа. Адтуль яны
што нават неспадзявана трапілі ў атрад" /І, 22/. Воў так Жэнік

стаў партызанам. Бадай, гэта адзіны прадстаўнік партызанскага рынку ў рамане, псіхалагічны партрэт якога, хоць і контурна, але ўсе ж абрысаваны. Астатнія ж - сібірск Кеша Ерафееў, шафер Пашка Лобаў і некаторыя іншыя - хутчэй Жэнікаў фон, толькі штрыхі да агульнага партрэта заходнебеларускага партызанства, паталагічна пачварнае аблічча якога і прадстаўляе Адамчык.

Вінтоўка, якую на с'ю Кеша Ерафееў, не страляла, але "вясковых дзядзькоў палохала гэтаксама, як спраўная зброя, асабліва на хозаперацнях, калі прыходзілася ў слязлівага, лішне скупаватага гаспадара, што пачынаў плакаць, нібы па нябожчыку, па зьвязаным і укінутым у сані баранчыку ці парсюку" /І,28/. Партызан у камуфляжных воінскіх даспехах для правядзення хозаперацый з мясцовым насельніцтвам - даволі красамоўная дэталёва да агульнага партрэта партызан, што малюе Адамчык, яна не патрабуе тлумачэння. Зрэшты, Кеша Ерафееў са сваёй вінтоўкай як з'явіўся ў трацім раздзеле рамана, у ім жа так і знік: ён загінуў падчас правядзення аперацыі па захопу паравоза на дварчанскай станцыі. Аднак развітваючыся са сваім героем, пісьменнік зусім не схільны аддаць яго жыццё як гераічнае самаахвяраванне ў імя перамогі справядлівай справы. Гісторыя з захопам партызанамі паравоза, каб ім пратараніць эшалон, які стаяў на станцыі, мяркуючы, патрэбна была Адамчыку з акрэсленай мэтай: даць маральна-этычную ацэнку Жэніку Рэпку як галоўнаму прадстаўніку мясцовага партызанства. На верную смерць пасылае Ерафеева не хто іншы, як Жэнік Рэпка. Гэта ён прымусіў Кешу перавесці чыгуначныя стрэлкі літаральна на вачах у аховы. "А можна было і таго тоненькага хлопца зберагчы. Не служай ты мяне..." /І,33/, - гаворыць машыніст Рэпку, калі ўжо паравоз, пыхкаючы парай, ляцеў наперад. Відаць, і можна было не пасылаць Кешу на верную смерць, як прапановаў машыніст, "счакаць", але для Жэніка чужое чадавецтва жыццё - велічыня мізэрна малая. Бяздушнасць у адносінах да свайго ж брата, партызана, - істотная рыса маральна-псіхалагічнага аблічча персанажа, лаканічна і па-майстэрску абмалёванага пісьменнікам у гэтым эпізодзе, і як нестраляючая вінтоўка Ерафеева, не патрабуе асаблівых каментарыяў.

Угон паравоза - адзінай "суйная" помслівая акцыя партызаннаў, паказаная ў рамане. У большасці ж выпадкаў партызанства

на чале з Рэпкам занятае хозаперацыямі ды прымусовым выганам мясцовага насельніцтва на спілаванне тэлеграфных слупоў, за што кожны раз жыхары навакольных вёсак разлічваліся за такія акты партызанскай помсты сваімі жызцямі, як Марын Ваучок, якога казакі звалілі з пільой і павесілі на адным з тых крыжоў, што набожныя верасцаўцы ставілі ўздоўж вёскі, каб адвесці ад сабе бяду. Альбо расплата ішла па менш буйному рахунку, як у Уласа Корсака, які атрымаў ад тых жа казакаў удар нагайкай па галаве.

Зрэшты, пытанне аб партызанскіх акцыях, з аднаго боку, і адказнасці мірнага насельніцтва за гэтыя акцыі перад акупантамі, з другога, думаемца, — адно з найскладаных пытанняў, якія давадзецца яшчэ не раз ставіць і даследаваць як гісторыкам, публіцыстам, так і літаратарам. Да гонару Адамчыка, ён не пазбягае усёй вастрыні і драматызму яго пастаноўкі, не адкідае ўбок як другарядную, лабочную з'яву. Агульнавядома, што мірнае насельніцтва сапраўды паўсюдна выступала ў якасці заложнікаў, бязвінных ахвяр партызанскай вайны супраць акупантаў. Дарэчы, Жэнік Рэпка са сваёй партызанскай групай часам выступае і ў якасці непасрэднага абаронцы мясцовых жыхароў, здзяйсняючы акты справядлівай адплаты. Напрыклад, ён падстрэліў аднаго з тых казакаў, які забіў дзяўчынку, не здолеўшы дагнаць яе, каб згвалціць. Аднак сама расправе Жэніка з гэтым параненым ім казакам адбываецца ў духу традыцый "лідарэзскага" казачага войска, вядзенага ў рамане Адамчыка: азвирэлы Жэнік адсякае тапером галаву палоннаму на калодцы. Адваротная помста не прымусіла сябе чакаць. Збіўшы папярэдняе да непрыязнальнасці, арыштавалі старую Рэпчыку, пасля сцягнулі жыхароў Прылуцкіх хутароў у гумно. "Нашто было чапаць казака? — задае пытанне Язэпат Змысла Уласу Корсаку.

— А ён? Дзіця рашыў. Няжэс дараваць?

— Цяпер во бачыш, чым абдзецца ўсе гэта" /2,56/.

Сапраўды, сітуацыя невырашальная: і казаку дараваць нельга, і помсціць за здзекі і гвалт таксама нельга, бо адказваць прыдзецца заложніку—насельніцтву. "Чым жа людзі вінаватыя?

Чым!? — бачачы немінучую жудасную пагібель аднавяскоўцаў, Корсак затрос сьмяротнымі, адціліфаванымі да бляску лідчынам! — Ідзціны, трэба ратаваць людзей! Трэба сказаць гэтым нехрыстам,

што людзі ж невінаватыя... Адзін з адным біся, рэж адзін аднаго, а людзей не чапай! Людзей ды дзяцей не вінаваць ні ў чым" /2,57/.

Думаецца, гэты крык душы старога Корсака – аднаго з самых прыватных герояў рамана, які пайшоў на смерць, імкнучыся выражаваць людзей, – пэўным чынам удакладняе аўтарскую канцэпцыю. Народ – ахвяра гісторыі, бязвінны адказчык за яе ліхадзействы, плячэнка, якую злыя вятры вонкавага свету шпурляюць то ў адзін бок, то ў другі. Гэтая думка настойліва і пастаянна праводзіцца ў рамана. Адкідваючы ўбок сацыяльна-ідэалагічныя догмы і стэрэатыпы, лічым, усе ж застаецца непакісным палажэнне аб тым, што сапраўдным творцам сваёй гісторыі з'яўляецца не хто іншы, як народ. Пісьменнік, які акружыў герояў свайго твора арэолам бязвіннай ахвярнасці, па сутнасці здымае пытанне аб адказнасці чалавека, народа за свой лёс, і не робяць гонару ні аднаму народу такія старонкі яго гісторыі, калі замест супраціўлення воітагу, які прыйшоў на родную зямлю, ён пакорліва чакае свайго смяротнага часу, як той юрэй у рамана Адамчыка, Сулін муж, дзядзька Есель, што сядзіць без аховы ў кацельнай і чакае расстрэлу. Не спачуванне людзям (што палкам зразумела і апраўдана), а ледзь не паэтызацыя бязвіннай ахвярнасці і скаронасці выклікае непрыняцце аўтарскай канцэпцыі, аўтарскага асвятлення і ацэнцы падобных фактаў у ваеннай гісторыі заходнеёўрапейскага сялянства, якія, бяспрэчна, мелі месца ў рэальным жыцці. Менавіта таму многія сюжэтыя лініі апошняга рамана Адамчыка, у параўнанні з папярэднімі, уяўляюцца псіхалагічна малапераканаальнымі, насіліна прышчэпленымі да аўтарскай канцэпцыі.

Асобую увагу выклікае сюжэтная лінія Міці Корсака, які ў папярэдніх раманах Адамчыка вылучаўся сярод іншых развітым пачуццём нацыянальнай свядомасці, імкненнем служыць свайму народу, увогуле актывнай жыццёвай пазіцыяй. У апошнім рамана гэты герой рэзка "ламаецца", што, на наш погляд, даволі яркава сведчыць аб цяжка выдуманых метамарфозах аўтарскай свядомасці. З праўдашукальніка, які раней не раз зазнаваў на сабе дэспатызм уладаў за палітыканства, Міця Корсак у "Толасе крыві брата твайго" ператвараецца ў анемічнага, безвольнага чалавека, які палкам слынні свае ранейшыя "пошукі Беларусі". Як і над большасцю герояў рамана, над ім лунае арэол бязвіннага пакутніцтва, якім

акальцаваў яго аўтар: загублены малады чалавечы лёс, страчаны надзеі на шчасце, каханне. Невыпадкова ў кожным раздзеле, дзе з'яўляецца Міця /з 25 раздзелаў рамана ў 9-ці ён выступае ў якасці вядучага персанажа, што сведчыць пра значнасць яго вобраза ў ідэйна-мастацкай структуры твора/, яго ўнутраны голас заўсёды звязаны з успамінамі аб любімай ім Чэсі Доўнар. Цалкам зразумела гэтае натуральнае імкненне да зямнога, чалавечага шчасця, якое ў папярэдніх раманах арганічна суседнічала з развітымі пачуццямі грамадзянскай нацыянальнай самасвядомасці героя. У "Голасе крыві брата твайго" вобраз Міці Корсака ці не зусім пазбаўляецца маральна-псіхалагічных рысаў.

Калі ў рамана "І скажа той, хто народзіцца" душэўная разгубленасць, пэўная раздвоенасць Міці, які едзе ў фурманцы, каб выкінуць з хаты аднавяскоўца Янку Вайтовіча і яго сям'ю, яго ўнутранае супраціўленне і адначасова ўдзел у гэтым акце рэпрэсіі можна растлумачыць надзвычайнай складанасцю усталявання новых адносін першыю ўз'яднання з Савецкай Беларуссю, то ў "Голасе крыві брата твайго" разгубленасць і бездапаможнасць перад рэзлімі жорсткага вонкавага свету набываюць у гэтым мастацкім вобразе свае абсалютна нарматыўнае значэнне. Яму ў апошнім рамана быццам адмаўляе свядомасць: ён не толькі не можа зразумець, што рабіць і з кім быць, але нават не робіць ніякіх спроб асэнсаваць свае становішча. Насуперак сваім перакананням герой Адамчык апынуўся ў так званым беларускім нацыянальным войску, аб усеагульнай мабілізацыі ў якое абвясціла створаная немцамі Цэнтральная рада. Калі б гэты крок Міці Корсака меў пад сабой пэўны ўсвядомлены пачатак /а не сакрэт, што многія члены беларускай нацыянальнай арміі былі перакананы, што яны прыносяць карысць Бацькаўшчыне, бо змагаюцца за яе нацыянальную незалежнасць/, то ён быў бы псіхалагічна матываваны лініяй сюжэтнага развіцця яго вобраза ў папярэдніх раманах: усе ж спроба барацьбы за нацыянальнае адраджэнне сваёй радзімы. Міця ж, па нейкаму заступніцтву, якое спачатку вызваліла яго з турмы, а пасля прывяло яго ў яе, пасля размовы з "чарніва-прыгожым", апраўтым у нямецкую форму афіцэрам не можа зразумець: ці "зманваў" гэты афіцэр "лісліва-ўгодлівай размовай пра ўсе бялячае, недаступна-святое, старажытнае падкупіль... ці, рызкуючы усім, рабіў гэта праўдзіва, адкрыта і свядома" /2,43/.

Прасвятленне у героя Адамчыка прыходзіць хутка, аднак змен у Міціна жыцце яно не нясе. Нават пасля таго, як Міця забівае дзяўчыну-партызанку /"Такі вялікі, такі неперапраўны грэх!" - унутрана ўздрыгвае сам жа/, нават пасля таго, як гоніць на карную акцыю супраць польскіх партызанаў к дому Грабянкоў, дому Чэсі, які яго "таварышы па зброі падпалілі", а маці і сястры Чэсі расстралялі за сувязь з партызанамі, далей унутранай рыторыкі і вартых жалю спроб абараніць пакутлівага "брата свайго" справа не ідзе: "Няужо людзі адзінакавыя, каб прыносяць толькі боль? Каб забіваць, паліць, помсціць?" /3,49/.

Калі б не ранейшае знаёмства з гэтым героем, які ў папулярных трох раманах вылучаюся менавіта адсутнасцю падобнай індывідуальнасці, то многія "выгіны" яго лесу можна было б растлумачыць шэрагам прычын. Аднак "пэрадгісторыя" Міці, паказаная ў "Чужой бацькаўшчыне", "Годзе нулявым", "І скажа той, хто народзіцца", не дазваляе аб'яднаць у адзінае цэлеснае сюжэтную лінію гэтага персанажа чатырох раманаў Адамчыка, вытлумачыць яго як асобу, якая зусім нядаўна гэтак шчыра спачувала свайму народу, марыла пра яго нацыянальнае адраджэнне і зараз з'яўляецца амаль што не удзельнікам масавага расстраду людзей.

Гісторыя смерці Міці Корсака на шляху к дому, калі ён, пабачыўшы пагібель бязвінных людзей, папрысутнічаўшы пры пакаранні свайго настаўніка Лаўрына Царыка, якога спрабаваў, але так і не здолеў выратаваць, усе ж уцякае са свайго "войска", - яшчэ адна чарговая загадка рамана Адамчыка. Міця гіне ад рукі партызана Жэніка Рэпкі. "Чытаецца" гэтая сцэна ў рамане як варварскае забойства, якое мала чым адрозніваецца па сродках выканання ад падобных дзеянняў паліцэйскіх ці казакаў. Смерць як вынік духоўнага краху, тупіка, куды зайшоў герой? Кара за адступніцтва ў адносінах да свайго народа? Яшчэ адзін штык да агульнага паталагічнага партрэта партызанства? Пры ўсім мностве ўзнікаючых пытанняў, мяркуюем, гэтая сцэна праясняе толькі адно: вутарскую спробу "асучасніць" гісторыю, разгледзець яе калізіі з пазіцыі масавага пісьменніцкага інтарэсу да агульначалавечых маральных каштоўнасцей, адмаўлення насілля, братазабойчых войнаў, калі брат, ідучы на брата, не чуе "голасу яго крыві". Спроба, на наш погляд, вельмі вольная, бо за ўсімі праблемамі і падзеямі рамана гучыцца караневы пачатак нашай гісторыі вайны з нямецка-фашысцкімі захопнікамі - абарона Айчыны.